

Ірина ОРЛЕВИЧ

ПОВЕРНЕННЯ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО МУЗЕЮ ДО ЛЬВОВА В КОНТЕКСТІ ПРОТИСТОЯННЯ РУСОФІЛІВ ТА УКРАЇНОФІЛІВ

Висвітлено історію повернення Ставропiгiйського музею в Галичину, вивезеного русофілами в роки Першої світової війни до Росії. Досліджено протистояння між обома групами українського суспільно-політичного руху – русофілами та українофілами, – спричинене намаганням заволодіти музеєм. Показано, що конфлікт вийшов за межі їхніх внутрішніх інтересів й обговорювався на міжнародному рівні між двома державами, до складу яких входили українські землі, – СРСР і Польщею.

Ключові слова: Львівський Ставропiгiйський інститут, Народний дім, Ставропiгiйський музей, русофілство.

Львівський Ставропiгiйський інститут у 1887 р. заснував музей завдяки ініціативі тодішнього сеньйора, відомого історика Ізидора Шараневича. Музей став центром досліджень матеріальних пам'яток української культури і гідно репрезентував культурні надбання поряд із наявними у Львові музеями Оссолінських та Дідушицьких і Державним промисловим музеєм. Його високо цінували навіть ідейні опоненти Ставропiгiї – народовці¹.

Русофiльські товариства – Ставропiгiйський інститут, Народний дім, Товариство ім. М. Качковського тощо в час Першої світової війни підтримали російську владу², за що та, відповідно, сприяла їхній діяльності. Російська преса (наприклад, “Львовській вѣстник”) подавала оголошення про Ставропiгiйський музей (як і про Національний), вміщувала на своїх шпальтах окремі публікації про експозиції його тощо³.

Емігруючи перед австрiйським контрнаступом до Росії у травні 1915 р., русофiльське керівництво Ставропiгiйського інституту вивезло зі собою музейні й архівні фонди. Повернення музею на батьківщину стало визначною подією для діячів Ставропiгiйського інституту в міжвоєнний період та вкотре спричинило конфлікт з українськими національно-демократичними силами.

Приводом до евакуації, як пояснювали русофiли, було побоювання, що австро-угорсько-німецькі війська знищать це майно. 9 червня 1915 р. на засіданні РНС (“Русского народного совѣту”, керівного органу русофiльської партії “Русской

¹ *Киричук О.* Львівський Ставропiгiйський інститут у громадському житті Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / О. Киричук. – Львів, 2001. – С. 99.

² Див.: *Орлевич І.* Галицьке русофiльство під час Першої світової війни / І. Орлевич // Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки. – Львів, 2011. – Вип. 10. – С. 235–249.

³ *Перелигіна О.* Російська окупація 1914–1915. Музеї / О. Перелигіна // Галицька брама (Львів). – № 7–8. – С. 38–42.

народної організації”) в Києві лідер русофілів Володимир Дудикевич доповідав, що перевезені музейні цінності розміщено в Першій київській гімназії⁴, натомість у звіті Ставропігії за 1927–1928 рр. читаємо, що їх у цьому місці тримали у спеціальній коморі⁵ (найімовірніше, однак, що експонати спочатку зберігались у згаданій коморі, а потім у гімназії). Упакуванням займався Б. Глушкевич, член інституту, а транспортуванням – Казимир Тиховський, тодішній член правління Ставропігії та Народного дому, як доставив колекції обидвох музеїв в окремому вагоні до Києва. Із відступом російської армії з міста, галицькі біженці переїхали в Ростов-на-Дону. Туди ж сеньйор Ставропігії І. Цирик вивіз музейні речі та цінні папери, серед них і був “Альбом” – книга XVI ст., до якої вписували свої прізвища ті, хто вступав до Ставропігії. Колекції складовано у спеціальному достатньо сухому приміщенні на Таганрозькому проспекті, за яке русофіли сплачували щомісячний чинш. Найбільші цінності (зокрема й “Альбом”) переховував І. Цирик у приватній квартирі. Ставропігійське керівництво склало в кількох примірниках список документів, що зберігались в сеньйора. Члени інституту (І. Цирик, В. Куровецький, В. Лагола, Р. Луцик і М. Третьяк), згідно з їхньою інформацією, часто перевіряли стан музею й усіяко запобігали його псуванню. Експонати музею Ставропігії були спаквані в 39 ящиків, а Народного дому – в 12⁶.

У 1918 р., коли багато ставропігійських діячів наважилися повернутися в Галичину, прийнято рішення помістити музей в Ростовський університет⁷.

Наприкінці 1920 р. сеньйор І. Цирик, вирішивши також залишити Ростов-на-Дону, зібрав усе музейне майно і передав його професорам Ростовського університету, які помістили його у т. зв. антресоль-кімнаті цього навчального закладу. Там воно перебувало аж до моменту передачі їх І. Свенціцькому 10 вересня 1928 р. Цінні папери й “Альбом” І. Цирик віддав на зберігання галичанинові о. Онуфрію Сапізі, настоятелю Успенської парафії в Ростові-на-Дону, та відомому польському художникові Феліксу Вгживальському. О. Сапіга був вихованцем Ставропігійської бурси. Митрополит Андрей Шептицький порадив йому їхати в Рим на навчання в духовній семінарії. Проте О. Сапігу туди не прийняли через русофільські погляди, і він вступив у Московську духовну академію. Згодом став парохом однієї з ростовських парафій⁸. Художник Ф. Вгживальський⁹ перед війною розпочав відновлення Успенської церкви й відновив капличку Трьох Святителів. На цих людей І. Цирик і залишив музей, усі книги і депозити¹⁰.

Складні військово-політичні колізії наступних років поставили під загрозу повернення цінностей до Львова. У 1922 р. Ф. Вгживальський повернувся до Галичини, покинувши музей та архів Ставропігії в Росії. Русофільська газета “Русській голос”

⁴ *Свенціцький І.* У справі музейних збірок Ставропігії і Народного Дому / І. Свенціцький // Діло. – 1929. – 27 березня.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 10.

⁶ Отчеть о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигийского Института во Львовѣ за 1927–28. – Львовъ, 1928. – С. 17.

⁷ Отчеть о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигийского Института во Львовѣ за время с 22 апреля 1928 г. по 13 мая 1929 года. – Львовъ, 1929. – С. 83.

⁸ Русській Голос. – 1922. – 29(16) липня.

⁹ Вѣстникъ Народного Дома (далі – ВНД). – 1921. – № 1. – С. 21–22.

¹⁰ Музей Ставропигийского Института // Русській Голос. – 1922. – 29(16) липня.

висловлювала сподівання, що о. Онуфрію таки вдасться повернути музейні експонати, та інформувала своїх читачів, що восени колекція вже буде у Львові¹¹. О. Сапіга домовлявся про перевезення речей до Харкова – тодішньої столиці Української РСР, але в Ростовському університеті спалахнула пожежа¹². Справа розтягнулася на кілька років, передусім, із політичних причин. Розпочалася традиційна багатолітня боротьба русофілів та українських національно-демократичних сил за культурну спадщину.

Спершу русофіли утримували музей на кошти, які вивезли зі Львова¹³, а коли реалізувати цінні папери стало неможливо, фінансову підтримку надав російський уряд. 23 жовтня 1915 р. на засіданні керівного органу русофільської партії “Русского народного совѣту”, за присутності відпоручника російського міністерства закордонних справ В. Олферьєва, В. Дудикевич пригадав, що після зайняття Галичини російськими військами, він клопотав у цьому міністерстві про субсидію (5 тис. руб.) для відновлення з вересня 1914 р. офіційних органів партії русофілів “Русскої народної організації”, котрій підпорядковувалася діяльність усіх русофільських товариств, зокрема і Ставропігія. В. Дудикевич 12 лютого 1916 р. звітував про отримання чеком 1 599 360 руб. від галицького генерал-губернатора. Та вже 4 березня 1917 р., після революційного перевороту в Росії, РНС стверджував, що жодних джерел надходження коштів немає¹⁴.

Після польсько-більшовицької війни вони попросили матеріальної допомоги в українофільського керівництва Ставропігії¹⁵. Збереглася записка члена українофільського складу інституту Романа Чайковського¹⁶ про те, що 22 жовтня 1920 р. у канцелярії Ставропігії з'явився член її русофільського правління Василь Лагола, колишній директор канцелярії Народного дому, і доповів, що музейні колекції Ставропігії та Народного дому перебувають у Ростові під опікою сеньйора І. Цибика, котрому необхідно вислати гроші для орендної плати за приміщення під музеї, бо в нього відсутні будь-які засоби до існування. У відповідь на це, українофільська рада інституту постановила на засіданні 3 листопада 1920 р. асигнувати 5 тис. марок на покриття оренди, доручивши виконання цієї ухвали своєму членові К. Студинському. Співпраця між українофільськими і русофільськими керівниками інституту пояснюється коротким примиренням цих суспільно-політичних напрямів у 1918–1922 рр.: тоді русофіли ввійшли до складу Міжпартійної ради, виступили єдиним фронтом з українофілами проти польської влади.

Допомогти ставропігійським діячам залагодити справу музею намагався директор міського архіву Олександр Чоловський¹⁷. 8 липня 1921 р. він запропонував керівній раді інституту посприяти у вирішенні цього питання. О. Чоловський повідомляв, що він як член Спеціальної змішаної комісії в Москві незабаром вирушить до російської столиці, де зможе подбати про повернення музеїв. Директор архіву

¹¹ Русскій Голос. – 1922. – 29(16) липня.

¹² Отчетъ правительственнаго комисара по управленію “Народным Домом” за время 24.II.1921 – 31.XII.1923 г. // ВНД. – 1924. – № 2. – С. 30.

¹³ *Свенціцкий І.* У справі музейних збірок... – Ч. 67.

¹⁴ Отчетъ о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигийского Института во Львовѣ за 1927–28. – С. 18.

¹⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 11.

¹⁶ Там само. – Спр. 757. – Арк. 1–2.

¹⁷ Там само. – Спр. 26. – Арк. 11.

наголошував, що робить це задля культури, якої завжди був опікуном, незважаючи на її належність. Згідно з Ризьким договором радянська Росія зобов'язувалася повернути Польщі всі речі, вивезені із земель, які входили до її складу під час Першої світової війни. З огляду на це, О. Чоловський радив Ставропігії надіслати офіційне звернення до Змішаної комісії щодо евакуйованого музею¹⁸.

Тим часом на засіданні 7 грудня 1921 р. українофільська рада Ставропігії висловилася проти посередництва поляка О. Чоловського – директора Львівського архіву у Львові, у справі ревідикації музеїв.

Пробував вирішити проблему повернення музейних збірок і Ф. Вгживальський. У листі з Ростова від 12 травня 1921 р. митрополитові А. Шептицькому він від імені хворого І. Цибика просив зайнятися питанням музеїв, апелюючи до Ризького договору, відповідно до якого їх ревідикація була цілком можливою¹⁹. Митрополит віддав цей лист Ставропігії і українофільська рада приєднала його до своїх актів, пообіцявши залагодити цю справу.

Після усунення українофільського правління польська влада 25 листопада 1922 р. призначила урядового комісара-русофіла М. Третьяка. Новопризначений сеньйор, покликаючись на ризькі умови, просив радянський уряд повернути музейні експонати (клопотанням від 28 березня 1922 р.). М. Третьяк також написав о. О. Сапізі та Ф. Вгживальському приватні листи з проханням сприяти реєвакуації музеїв. Зі свого боку Ф. Вгживальський повідомляв 29 червня 1922 р. із Харкова, що все готове до відправлення, яке залежить тільки від вирішення фінансового питання²⁰. Проте насправді Ф. Вгживальський передав лише цінні папери та “Альбом”, що дісталися йому від покійного сеньйора І. Цибика, надіславши їх Міністерству іноземних справ у Варшаві. 5 вересня 1922 р. із міністерства поінформували, що валізу можна забрати через довірену особу. Урядовий комісар Ставропігії делегував уповноваженого, який і привіз її до Львова. Відкрили її у присутності членів Р. Луцика і В. Лаголі²¹.

Повернення Ставропігійського музею було й темою переговорів між Радянським Союзом та Польщею. Згідно з листом польської ревідикаційної комісії від 25 квітня 1924 р. із Москви на засіданні радянська сторона заявила, що урядові комісари, які управляли Ставропігією та Народним домом, не є законними власниками музеїв і не мають повноважень подавати такі прохання²². У результаті справа стала предметом дипломатичного листування між СРСР і Польщею.

М. Третьяк, імовірно не без підстав, уважав, що процес передачі музею сповільнили заходи українофілів перед радянським урядом, які доводили, що тогочасні комісари Ставропігії й Народного дому призначені польською владою й тому саме вона може заволодіти музейними цінностями. З огляду на це радянська

¹⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 757. – Арк. 3–4; *Третьяк Н.* В зашиту гал.-русских музеїв (К дѣлу музеїв Ставропігійскаго Института и Народного дома) / Н. Третьяк. – Львов, 1929; ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 763(2). – Арк. 4–5.

¹⁹ Там само. – Спр. 26. – Арк. 11.

²⁰ *Третьяк Н.* В зашиту гал.-русских музеев (К дѣлу музеев Ставропігійскаго Института и Народного Дома) // Русскій Голос. – 1929. – 14 марта.

²¹ Отчетъ о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропігійскаго Института во Львовѣ за 1927–28. – С. 17.

²² ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 11.

сторона вимагала копію акта передачі правління інституту від урядового комісара до керівної ради, а також підтвердження, що склад установи ідейно не змінився²³.

Новообрана керівна рада інституту 7 травня 1924 р. постановила підтримувати дії урядового комісара щодо реевакуації ставропігійського майна з Ростова-на-Дону, передусім музейного, заявивши про цілковите схвалення його декларації, поданої Особливій змішаній комісії в Москві 28 березня 1922 р.²⁴. Про це рішення Ставропігія листовно повідомила Особливу реевакуаційну комісію в Москві 12 травня 1924 р., Міністерство іноземних справ – 18 листопада 1924 р. і радянське представництво у Варшаві – 17 грудня 1924 р.²⁵. 26 листопада 1924 р. міністерство відповіло, що скерувало справу в експозитуру Варшавської реевакуаційної та особливої делегацій в Москві, і просило дати довідки. Експозитура польських делегацій листом від 4 лютого 1925 р. вимагала точних даних щодо відновлення діяльності Ставропігії та виборів нового керівництва. Потрібні відомості надано 1 травня 1925 р.²⁶.

Тим часом кийські українці, в основному емігранти з Галичини, на чолі з колишнім професором Львівського університету М. Грушевським звернулися до уряду СРСР із проханням віддати музей Ставропігії Українській академії наук (УАН). Проти цього виступило керівництво інституту, подавши 30 березня 1926 р. протест до польської делегації у змішаних комісіях, реевакуаційній та особливій²⁷. Цьому передував лист Юліана Яворського з Праги, який наголошував: радянські газети пишуть про те, що відомий сепаратистський діяч М. Грушевський намагається забрати галицькі музеї для УАН²⁸.

13 квітня 1926 р. до Ставропігії надійшло звернення польської Змішаної делегації в Москві, в якому зазначалося, що незважаючи на все викладене членами інституту 12 травня 1925 р., радянська делегація не змінила свого неприхильного ставлення до цієї інституції. Тому проблема може вирішуватися між обома державами тільки дипломатичним шляхом. Цей документ підтверджує, що польська делегація одержала від радянської інформацію про те, що Українська академія наук, на внесення М. Грушевського, звернулася до уряду СРСР. Під час перебування у Львові секретаря секції національних меншин при Лізі Націй Еріка Кольбана, сенйор Ставропігії подав йому записку у справі музеїв. У відповіді на яку з Женеви 3 грудня 1926 р. зауважили, що Ліга Націй не може вплинути на ситуацію, бо це не входить до її компетенції²⁹.

Коли між радянським урядом і Польською Республікою готувався “генеральний договір”, на основі якого з Росії мало вернутися вивезене з Польщі майно, інститут звернувся в реевакуаційну комісію в Москві і Міністерство іноземних справ у Варшаві з вимогою додати в цей “генеральний договір” справу Ставропігійського музею³⁰. На що одержав відповідь “особливої змішаної комісії” в Ленінграді від 4 квітня 1927 р.

²³ Отчетъ о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигийского Института во Львовѣ за 1926–27. – Львовъ, 1927. – С. 56; ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 762. – Арк. 8.

²⁴ Отчетъ о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигийского Института во Львовѣ за 1927–28. – С. 19; ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 762. – Арк. 8.

²⁵ Там само. – Спр. 763. – Арк. 58. – С. 5.

²⁶ Там само. – Спр. 26. – Арк. 12.

²⁷ Там само. – Спр. 762. – Арк. 11.

²⁸ Там само. – Арк. 59.

²⁹ Там само. – Арк. 6.

³⁰ Там само. – Арк. 59.

і Міністерства іноземних справ у Варшаві від 1 квітня 1927 р., що музей буде доданий в “генеральний договір” і повернуто³¹. 23 листопада 1927 р. і 30 грудня 1927 р. інститут у цій справі звертався до Міністерства іноземних справ, однак безуспішно.

2 січня 1928 р. Ставропігія звернулася до радянського посла у Варшаві з проханням пришвидшити видачу їй музею. Однак не одержали відповіді. 21 січня 1928 р. інститут знову представив цю справу Міністерству іноземних справ у Варшаві. 25 січня 1928 р. надіслав до Міністерства закордонних справ у Варшаві ноту, в якій зазначено, що Ставропігійський музей – скарб польсько-руської культури і йому загрожує знищення, бо він і досі на складах Ростовського університету³². 8 березня 1928 р. надійшла відповідь, що справу передано польському послу в Москві. У травні 1928 р. особлива делегація інституту вручила радянському міністру народної освіти Добруцькому, який перебував у Львові, меморіал у справі музеїв і просила посприяти³³. Почергові клопотання перед польською та радянською владою не давали бажаного результату.

Українофіли, натомість, стверджували, що найкраще було б, якби залишки Ставропігійського музею знайшли приміщення й надійну опіку в музеї Української академії наук у Києві, “замість мандрувати сюди (до Львова) на непевне”³⁴.

Посприяти у вирішенні музейної справи намагався І. Свенціцький – бібліотекар Народного дому й автор каталогу Ставропігійського музею. Він пропонував членам інституту особисто привезти експонати з Росії. Згодом порадив братчикам закликати культурно-просвітні українські товариства “виставити Інституту підтвердження”, що музей – інститутська власність і назріла потреба його повернення до Львова. Схваливши цю ідею, керівництво Ставропігії на засіданні від 23 лютого 1928 р. постановило звернутися до правління Наукового товариства ім. Шевченка, Національного музею та товариства “Просвіта” з проханням дати таке посвідчення³⁵. Усі три українські інституції склали спеціальні листи, в яких констатувалося, що музей – власність Ставропігійського інституту. Документи були відправлені в Міністерство іноземних справ 21 березня 1928 р. та відповідне представництво у Варшаві.

Ініціатива І. Свенціцького допомогти Ставропігії була обумовлена серед іншого й тим, що в червні 1928 р. він готувався до поїздки в Росію за дорученням митрополита Шептицького, щоб повернути вивезений митрополичий архів, який зберігався у Ленінграді. Бібліотекар Народного дому запропонував Ставропігії видати йому доручення на отримання музею. Проте члени інституту поставилися до цього із застереженням і тільки після тривалих нарад надали І. Свенціцькому “прелімінарну повновасть”. 4 серпня 1928 р. помічник директора Національного музею Пастернак повідомив ставропігійським очільникам вимоги радянського керівництва. У цій справі звернувся Ю. Заяць, член Ставропігії, до радянського консула. Консул відповів, що радянський уряд не може визнати за Ставропігією право на музей, бо її члени називають себе

³¹ Отчет о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигийского Института во Львовѣ за 1926–27. – С. 59–60.

³² ЦДАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 762. – Арк. 7, 9.

³³ Там само. – Арк. 59.

³⁴ Зворот музейного добра // Діло (Львів). – 1928. – 5 жовтня.

³⁵ Отчет о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигийского Института во Львовѣ за 1928–29. – С. 81.

“руськими”*, а СРСР не визнає існування в Галичині такого “народу”, і тому майно інституту вважає власністю українського народу – лише його представникам воно може бути віддане. Ю. Заяць заявив, що тут йдеться про приватну власність і Ставропігія як власник музею доб’ється його повернення. Що ж до національного питання, то русофіли залишалися вірними своїм ідейним переконанням – за їхніми словами, “у Галичині ніколи України не було і галичани поряд з іншими малоросами є однією з трьох народностей, які складають одну русскую націю”³⁶. Негативне сприйняття такого русофільства, власне, й стало причиною зволікання із музейною справою, адже загалом радянська влада ревідикувала багату історичного майна з Петербурга й Москви, віддавши його українським музеям³⁷.

Амбасадор СРСР Боголюбов, відвідуючи Львів, заявив, що радянська влада може віддати музеї українському народові в Галичині як подарунок. Зі свого боку І. Свенціцький стверджував, що тільки Український національний музей уповноважений прийняти ці культурні цінності. Саме цьому репрезентантові української музеології в Галичині уряд СРСР і вирішив віддати колекції. Після надання інститутом відповідної довіреності від 24 серпня 1928 р., яку засвідчило польське посольство в Москві, І. Свенціцький, а також представник радянського уряду І. Дуван і відпоручник польського консульства в Харкові Т. Лешнер 3 вересня 1928 р. виїхали в Ростов-на-Дону для прийому музеїв. Про це було поінформовано ректора Сіверокавказького (Ростовського) університету і він делегував спеціальну комісію для передачі музейних колекцій: професорів Козловського, Воскресенського та інспектора Бухмана. Майно складалось із 43 ящиків і 9 тюків. Прийнявши все це, І. Свенціцький відправив його в Міністерство іноземних справ у Варшаві³⁸.

12 вересня 1928 р. І. Свенціцький написав братчиком листа про отримання музейних колекцій і відправлення їх до Варшави. 14 вересня надійшов його другий лист із Ростова-на-Дону з точним переліком експонатів³⁹.

Колізії довкола повернення Ставропігійського музею стали ще одним прикладом боротьби між українофілами та русофілами за володіння культурною спадщиною. У пресі пролунали взаємні звинувачення. Про долю музею Ставропігії й архіву Народного дому газета “Діло” розповідала читачам, що під час війни русофіли передали їх у Ростові російському урядові. А той “в тяжкі воєнні часи не мав ні часу ні охоти те майно від «жертводавців» перебирати і тому на нім довгий час жирували опікуни й жертводавці в одній особі”. Українофіли акцентували на розкраданні музейних цінностей. “Всі золоті та срібні цінні речі пропали... Лишився з нього тільки менше цінний матеріал, а з цінного такий, якого на ростовських базарах не можна було збути за добрі гроші”. На думку українофілів, із вказаних

* У статті термін “руський” вживається в тому значенні, як розуміли і трактували його русофіли – єдність малоросійської (української), російської та білоруської народностей, які разом становили єдиний “руський” народ, і не є тотожним терміну “російський”.

³⁶ Отчеть о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигийского Института во Львовѣ за 1928–29. – С. 82.

³⁷ Зворот музейного добра // Діло. – 1928. – 5 жовтня.

³⁸ Отчеть о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигийского Института во Львовѣ за 1928–29. – С. 84.

³⁹ Там само.

фактів виходило, що русофіли втратили щодо цього майна будь-яке право власності. Так вважав і радянський уряд, передаючи все, що залишилося, репрезентантові Українського національного музею – І. Свенціцькому.

Як людина віддана своїй справі, І. Свенціцький хотів найперше повернути культурні надбання на батьківщину і спочатку йому було байдуже, хто стане їхнім власником: русофіли чи українофіли. Однак у їхньому протистоянні він підтримував саме українські демократичні сили, до яких тяжів своїми поглядами.

Після приїзду до Львова І. Свенціцький виступив перед діячами Ставропігії та Народного дому, зазначивши, що 1915 р. їхні інституції добровільно передали свої музеї царському урядові, а під час революції – повторно в руки Наукового товариства в Ростові-на-Дону, і на цій підставі вони тепер вважаються власністю радянських установ. Русофільське керівництво Ставропігії заперечувало факт дарчого акта на користь царської влади чи наукової структури. Згідно з дорученням І. Свенціцький мав відіслати музейне майно на адресу інституту. Відтак виходило, що Ставропігія та Народний дім власним коштом доставляють свої музейні колекції Національному музею. Позицію радянського уряду русофіли сприймали як результат інтриг українофілів. 12 жовтня 1928 р. ставропігійські діячі звернулися до Міністерства іноземних справ у Варшаві із заявою, в якій, вказавши на надуживання І. Свенціцького наданою довірою, відмовилися від його допомоги і попросили повернути музей їм безпосередньо⁴⁰.

Після доставки експонатів до польської столиці, до Міністерства іноземних справ, на його запрошення 5 листопада 1928 р. прибули делегації Ставропігії та Народного дому, а також І. Свенціцький. Останній під час нарад декларував, що не претендує на право власності жодної з названих громадських установ, наполягаючи лише, щоб майно було використано для виставки й обов'язково в Національному музеї. 20 листопада 1928 р. інституції спеціальним документом заперечили всі твердження про дарування з їхнього боку. Як доказ, 31 січня 1929 р. до інституту надійшов лист від галичан, які тоді жили в Ростові-на-Дону (Степана Назаркевича та ін.). Вони зазначали, що опікувалися музейним майном після передачі його на зберігання університету.

У подальшому конфлікт між українофілами та русофілами загострився. Ставропігія відмовила українофілам у приміщенні на вул. Бляхарській, 11, в якому планували розмістити музей і яке на той час займало, не бажаючи його звільняти, українське товариство “Пласт”. Розпочався судовий процес, на котрому як свідок виступав І. Свенціцький. За його словами, Національний музей не наполягає на тому, щоб не передавати привезені фонди інституту, а лише хоче влаштувати виставку цих експонатів. 27 лютого 1929 р. ставропігійські очільники постановили відібрати в І. Свенціцького надану довіреність. Одна з причин такої ухвали – повідомлення Міністерства іноземних справ у Варшаві від 18 лютого 1929 р. про те, що цей діяч вважає себе уповноваженим вирішувати долю музеїв і просить їх йому передати, інакше він клопотатиметься про повернення колекції назад – до Ростова-на-Дону⁴¹. За таких обставин, писали українофіли, музейне майно могло б опинитися в руках москвофілів (русофілів), якби не опір уряду СРСР – “під натиском opinii на Україні, яка, як видно з української радянської преси, є рішучо проти того”. Загальносоюзне

⁴⁰ Отчеть о дѣятельности Правящего Совѣта ... – С. 84.

⁴¹ Справа Збірок Ставропігії і Народного Дому // Діло. – 1929. – 5 березня.

керівництво наголошувало, що русофіли добровільно передали майно російській владі, а отже радянський уряд – його законний власник; рішення ж про передачу цінностей Національному музею прийнято з тією метою, щоб ними користувався український народ, а не група русофілів – в іншому випадку вимагатиметься повернення назад⁴². 1 березня 1929 р. директор Національного музею отримав листи однакового змісту від Ставропігії та Народного дому, з анулюванням наданих йому повноважень⁴³. Міністерство, натомість, заявило про свою готовність видати інституту всі музейні фонди за присутності І. Свенціцького. Керівна рада відповіла, що вважає участь цього діяча недоречною, оскільки до нього втрачено довіру. Невдовзі, 8 березня, надійшла згода, а сама передача музеїв відбулася 21 березня 1929 р. І. Свенціцький тим часом просив Міністерство іноземних справ не віддавати Ставропігії цієї власності, поки йому не відшкодують усі фінансові витрати на перевезення експонатів. Проте русофіли таки зуміли отримати майно⁴⁴.

На сторінках газети “Русській голос” з’явився закид, що І. Свенціцький обіцяв допомоги за велику суму. Директор національного музею заперечував будь-які домовленості про винагороду. Як він стверджував, у розмові із сеньйором Ставропігії М. Третьяком було лише окреслено “приблизний образ майбутніх коштів”. Йшлося про видатки на повернення обох збірок (дорога, проживання, оплата робітників, які опакували 49 скринь), що становило 544,55 дол. Рахунок був представлений Ставропігії та Народному дому 18 вересня 1928 р. Інститут, натомість, виплатив тільки 100 дол. до Москви (24 серпня) і ще 100 дол. до каси музею (18 жовтня), решту ж видатків – 344,55 дол. – так і не було компенсовано. Попри все це, на такі несправедливі, на думку І. Свенціцького, звинувачення він не ображався, “бо немає обиди там, де говорить пристрась, незнання, хвороба, брак добропорядности...” (19 березня 1929 р.)⁴⁵.

Очевидно, що поверненням музеїв неможливо однозначно завдячувати одній стороні. Протистояння між обома групами українського суспільно-політичного руху вийшло за межі їхніх внутрішніх інтересів й обговорювалося на міжнародному рівні між двома державами, до складу яких входили українські землі, СРСР і Польщею. Українські демократичні сили виявляли певну прихильність до Радянського Союзу, що засуджував русофілство, натомість русофіли знайшли підтримку в польській владі – і в “музейній” справі, і як течія загалом. Це засвідчують хоча би висловлювання русофілів про те, що реіндивікація Ставропігійського музею стала можливою завдяки тривалій роботі урядової комісії з обміну й повернення національних цінностей, до складу якої з боку Польської держави входили директор Львівського архіву А. Чоловський і директор Оссолінеуму Л. Бернарський⁴⁶.

Після отримання музейних фондів їх розмістили спочатку у приміщенні бібліотеки Народного дому⁴⁷. У червні 1930 р., після того, як інститут через судові процеси із “Пластом” виселив українське товариство із приміщення на вул. Бляхарська, 11, і

⁴² Що діється з народнім добром? // Діло. – 1929. – 24 лютого.

⁴³ Справа збірок Ставропігії і Народного Дому // Діло. – 1929. – 5 березня.

⁴⁴ Отчеть о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигийского Института во Львовѣ за 1928–29. – С. 87.

⁴⁵ Заява проф. д-ра І. Свенціцького // Діло. – 1929. – 22 березня.

⁴⁶ Вѣстник Народного дома. – 1924. – № 2. – С. 31.

⁴⁷ Отчеть о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигийского Института во Львовѣ за время с 12 мая 1929 г. по 27 апрѣля 1930 г. – Львовъ, 1930. – С. 11.

провів необхідні ремонтні роботи, музей розташовувався за цією адресою, зайнявши чотири кімнати. З 1 лютого 1931 р. він був готовий до публічного огляду⁴⁸. Консервація цінних експонатів у 1930–1931 рр. ще не здійснювалася через відсутність фінансового забезпечення. Керівництво звітувало, що витратило в 1928–1930 рр. на це близько 11 тис. злотих і сплачує борг, тому поки виділяти кошти не може.

Префектом відновленого музейного закладу обрали А. Копистянського. 1 січня 1931 р. йому на допомогу прийняли С. Бендасюка. Відкриття музею, приурочене до 300-ліття освячення Успенської церкви, відбулося 2 лютого 1931 р. Музей складався з бібліотеки, яка нараховувала 149 рукописів і 294 стародруків та архіву, який формували: грамоти, акти, листи – 871; старовинні копії документів – 248; пам'ятки живопису (ікони, гравюри, герби, портрети, фотографії і плани) – 354; матерії – 103; різьблені, металеві та кам'яні вироби – 97; медальйони, монети – 103; різні археологічні знахідки – 495⁴⁹.

За перший рік діяльності музею його відвідало близько 230 осіб (191 з них можна ідентифікувати за їхніми підписами у книзі відвідувачів). Було організовано чотири екскурсії для школярів та курсантів, а також учасників катехетичного з'їзду латинського духовенства і кількох осіб із-за кордону⁵⁰. У музеї велася наукова робота. Близько півтора десятка людей (студенти університету) досліджували його предмети: матерія – 3, портрети – 1, стародавні рукописні книги – 5, стародруки – 3, документи – 2. За цей рік музей отримав такі надходження: стародруки книг – 3, нові книги – 103, стародавні рукописи – 1, нові рукописи – 4, давні документи – 1, ікони, портрети, хрести – 3, фотографії – 5, монети – 163, банкноти – 181, медалі – 3, матерії – 2, різне – 5, сукупно – 474 одиниці⁵¹. Серед книг, що поповнили музейну колекцію, були 59 видань Ставропігії довоєнного й післявоєнного періодів: 54 церковних та 5 релігійних. Жертводавцями закладу стали: сеньйор інституту А. Гулла, члени – Ю. Яворський, Г. Малець, М. Гумецький, Ф. Заяць, А. Копистянський, М. Сосенко, а також установи – Чеська матиця у Празі, Галицько-Руська матиця⁵². Окрім звичної музейної роботи, що передбачала збереження експонатів, обслуговування відвідувачів, реєстрацію надходжень, працівники закладу займалися впорядкуванням багатого рукописного архіву Ставропігії, інвентаризацією й описом друків і манускриптів, документів, рахункових і протокольних книг тощо, головно з братського періоду, та цінних матеріалів з історії Галичини. Частина архіву було описано й інвентаризовано, що забезпечило можливість його наукового використання⁵³.

13 лютого 1933 р., за прикладом інших установ цього типу, Ставропігійський музей вступив у члени Союзу музеїв у Польщі.

До ювілею інституту, який святкували в 1936 р., прийняли рішення підготувати до публікації документи, що стосувалися братства післяунійного періоду, а

⁴⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 28. – Арк. 6; Отчеть о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропігійского Института во Львовѣ за время с 27 апреля 1930 г. по 19 апрѣля 1931. – Львов, 1931. – С. 5.

⁴⁹ Там само. – С. 101.

⁵⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 755. – Арк. 2.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само. – Арк. 3.

⁵³ Там само.

також облаштувати спеціальну Галергофську кімнату⁵⁴. У звіті про роботу музею за 1937–1938 рр. зазначалося, що установа працювала у звичному режимі, обслуговуючи відвідувачів (зокрема науковців) та сприяючи інституту в його едиційній діяльності. У “Ювілейному збірнику” Ставропігії, виданому 1937 р. А. Копистянським, усі статті були написані на матеріалах музейного архіву. Він також готував до друку свою фундаментальну працю про Львівську Ставропігію – своєрідне продовження монографії А. Криловського, що вийшла в Києві 1904 р. Передчасна смерть у 1938 р. завадила цьому науково-культурному діячеві зреалізувати свій задум.

Після відкриття музею кількість його відвідувачів залишалася майже незмінною, про що свідчить музейна книга відвідування. Так, у 1938 р. у ній поставили свій підпис 252 особи, ще близько 150 не розписалися. 13 червня 1937 р. експозиції Ставропігії оглянули 50 учасників з’їзду музеологів на чолі з головою цього зібрання – проф. В. Коперою, директорами та кураторами інших музеїв – О. Любомирським, О. Чоловським. У Ставропігійському музеї їх вітали сеньйор інституту А. Гулла, префект музею І. Сметанський та інші представники керівництва. “Посѣтители (кн. А. Любомірський, д-рѣ А. Чоловській) высказались о музеѣ съ признательностью, а только сожалѣли о томѣ, что помѣщеніе его слишкомо тѣсно”⁵⁵.

У 1937 р. Ставропігійський музейний заклад отримав допомогу з фонду безробітних, за посередництвом Союзу музеїв Польщі. На ці кошти впорядкували один із відділів архіву (матеріали кінця XVIII–XIX ст.), більша частина якого не була вивезена до Росії⁵⁶.

На 1937–1938 звітний рік у цій установі зберігалися:

- а) у бібліотеці: рукописи – 158 шт., стародруки – 306, нові книги і брошури – 503;
- б) в архіві: грамоти, акти – 896, давні копії документів – 280, друковані відгуки про нові рукописи – 9;
- в) у відділі експонатів: пам’ятки живопису – 366, монети, медалі, медальйони – 526, тканини – 111, паперові гроші – 290, розкопки – 495, фотографії – 49, різне – 38. Музей збагатився архівом “Галицько-руської матиці”⁵⁷.

Після повернення музеїв конкуруючі групи українського суспільства – русофіли й українофіли – почали дискутувати про ступінь збереження і втрат музейних цінностей. Русофілів звинувачували в тому, що вони розгубили те, що віками збирали попередники Ставропігії.

Факт, що музейні колекції двох українських інституцій були частково втрачені або пошкоджені, визнавали й самі русофіли, зокрема створена ними комісія, котра приймала повернені з Росії експонати, сеньйор інституту М. Третьяк, директор бібліотеки Народного дому А. Генсьорський, чиновник бібліотеки Народного дому С. Тихович, пізніше – секретар Ставропігії М. Гумецький, представник Товариства ім. М. Качковського С. Бендасюк. Комісія працювала три місяці (травень–липень 1929 р.) і дійшла таких висновків: експонати перебувають у достатньо задовільному стані, приблизно в такому ж, як були вивезені в Росію.

⁵⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 30. – Арк. 6.

⁵⁵ Там само. – Спр. 755. – Арк. 5.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само. – Арк. 6.

Пошкоджено: 1) тканини – через вологу і мишей; 2) деякі ставропігійські ікони – через неналежне транспортування; 3) окремі предмети “розкопок” Ставропігії – з тих самих причин; 4) частина стародруків Народного дому, які евакуювалися без переплетення. У звіті констатувалося, що навмисного псування майна не зафіксовано, за винятком двох випадків, коли відбулася крадіжка металевих зображень та прикрас на оправах стародруків. Комісія, однак, воліла не надавати розголосу цій справі, на що вказує такий фрагмент звітного документа: “Отвѣтитъ на вопросъ, гдѣ и когда могли случитися установленныя пропажи, очень трудно, т. к. не имѣется списка, составленнаго при вывозѣ музеевъ. Фактъ, что не достаютъ предмети как разъ сравнительно меньше ценные, мог бы указывать на случайную пропажу еще во Львовѣ, во время спѣшной упаковки, хотя не исключена возможность и пропажа и в самой Россіи при несомнѣнно установленной, перепаковкѣ нѣкоторыхъ историчныхъ ящичковъ в другіе – нове”⁵⁸.

Розбіжності були і в інформації про кількість ящиків: керівництво інституту говорило про 39, а О. Чоловський – про 44.

1931 р. М. Голубець надрукував статтю, в якій зазначав, що “по безцінній церковній скарбниці і ставропігійському архіві і музею... не осталося майже ні сліду” і “за намовою місцевих москалів вивезли їх москалі в 1915 р. в глиб Росії. Щойно в останніх часах частина вивезених збірок повернула до Львова”⁵⁹. На це звинувачення відповів префект музею А. Копистянський. Він зауважив, що архів і музей збереглися повністю, незначні втрати є лише серед пам’яток археології. Музей Ставропігії вдалося врятувати тільки тому, що “місцеві москвофіли” евакуювали його в Росію, натомість музей Народного дому (нумізматичний і природничий), який залишився у Львові, потерпів від наших земляків⁶⁰.

Питання цілості музейних фондів після повернення з Росії є складним, бо не збереглося документів, котрі містили б інформацію про вивезені музейні експонати. Оскільки дискусії між обома сторонами мали політичне забарвлення, то їхні свідчення необхідно сприймати виважено й критично. Однак не має сумніву, що представники обох груп, кожен по-своєму, намагалися зберегти музейні цінності.

Ірина Орлевич. Возвращение Ставропигийского музея во Львов в контексте противостояния руссофилов и украинофилов

Исследовано противостояние между обеими группами украинского общественно-политического движения – руссофилами и украинофилами, вызванного намерением завладеть музеем. Показано, что конфликт вышел за границы их внутренних интересов и обсуждался на международном уровне, между двумя государствами, в состав которых входили украинские земли, – СССР и Польшей.

Ключевые слова: Львовский Ставропигийский институт, Народный дом, Ставропигийский музей, руссофильство.

⁵⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 764. – Арк. 1–2.

⁵⁹ Там само. – Спр. 754. – Арк. 4.

⁶⁰ Там само.

Iryna Orlevych. Returning the Stauropegion museum to Lvov in the context of opposition of russophiles and ukrainophiles

The article sheds light on the history of returning of the Stauropegion museum to Galicia. It had been transferred to Russia by Russophiles during the First World War. The article investigates the confrontation between the two groups of Ukrainian social and political movement – Russophiles and Ukrainophiles, which was sparked by an attempt to take possession of the museum. It is shown that the conflict went beyond their domestic interests and was discussed at the international level between the two countries which comprised Ukrainian lands – the USSR and Poland.

Key words: Lviv Stauropegion Institute, People's House, Stauropegion Museum, Russophilism.